

SPANYOLNÁTHA — orvoslás és művészettörténet

Harmat György

Semmelweis Egyetem Egészségtudományi Kar, Budapest

A Cicerótól származó klasszikus mondás szerint háborúban hallgatnak a múzsák (*inter arma silent Musae*). Szabadon átfogalmazva: az emberiséget sújtó világjárványok idején a művészet lebénel. Évezredes tapasztalatok igazolják ezt, de néha ennek az ellenkezője is előfordul. Most az utóbbi esetre szeretnék példákat hozni, és bemutatni, hogyan reagáltak elsősorban a festők, de más művészek is, a világot sújtó tragédiákra. A száz évvel ezelőtti pandémia, a spanyolnátha bemutatásával kezdjük, már csak azért is, mert meglepően sok hasonlóságot mutat a jelenlegi koronavírus-járvánnyal.

A SPANYOLNÁTHA

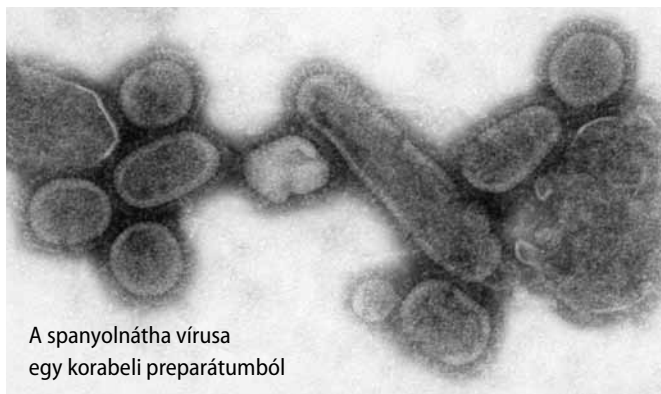
A spanyolnátha, az újkori emberi történelem egyik leg-súlyosabb katasztrófája valójában influenza pandémia volt, az influenza A H1N1 altípusának variánsa okozta. Az 1918 márciusában feljegyzett első megbetegedés és az 1920 márciusában rögzített utolsó között a becslések szerint 50 millió ember vesztette életét, bár egyes szakemberek szerint a teljes szám ennek kétszerese is lehetett. A spanyolnátha több ember halálát okozta, mint az első világháború, és talán még a második világháborúnál is több áldozatot szedett – lehetséges, hogy akár a két óriási konfliktust együttesen is túlszárnyalja. A vírus ezután világszerte kihalt, de ma már mesterségesen is elő tudják állítani.

A 20. század elejére a mikroba-elmélet elterjedése és a higiéniai viszonyok javulása nagymértékben visz-

szaszorította a 19. századi városokra jellemző tömegbetegségeket (tuberkulózis, kolera, tífusz). Amikor a tudósok kórokozókról beszéltek a 20. század elején, azok alatt kizárólag a baktériumokat értették. A vírus akkoriban még meglehetősen új fogalom volt. Az első, 1892-ben dokumentált vírus a dohánynövényt támadta meg, és indirekt módon fedezték fel fertőző mivoltát. Az addig ismert baktériumokkal ellentétben láthatatlan volt a korabeli optikai mikroszkópok alatt, így megfigyelni sem tudták közvetlenül.

1918-ra az eredményeknek köszönhetően magas volt a tudományba vetett bizalom, egyes tudósok pedig némileg arrogáns hozzáállást is megengedtek maguknak számos kérdésben. *George Bernard Shaw*, író drámaíró őket figyelmeztette *Az orvos dilemmája* című 1906-ban írt művével, amelyben egy kiváló orvos, *Sir Colenso Ridgeon* – akit létező személyről, a tífusz elleni védőoltás kifejlesztőjéről, *Sir Almroth Wright*ről mintáztott – a pácienseinek a végzetével játszik önkényesen. *Shaw* éppen az elbizakodottságtól intette óva őket, azonban az 1918-ban kitörő járványra volt szükség ahhoz, hogy a tudomány felismerje, valójában mennyire kevés ismerettel rendelkezik a betegségekről.

A múlt század elején kitört spanyolnátha-járvány adatait elemző kutatók szerint azokban a városokban, ahol már korán általános izolációt rendeltek el, és megelőző intézkedéseket hoztak, a betegség halálozási aránya 30–50 százalékkal alacsonyabb volt a többi városhoz képest. A chicagói Loyola Egyetem orvosi iskolájának munkatársa, *Stefan E. Pambuccian* és az egyetem

A spanyolnátha vírusa egy korabeli preparátumból

kutatólaboratóriumának csapata három, az 1918-19-ben pusztító spanyolnátha-járványról szóló tanulmányban publikált adatokat elemzett. *Pambuccian* felidézte, hogy 1918-ban még dúlt az első világháború, az Egyesült Államok nagy része „szegénységben, rosszul táplálkozva, rossz higiéniénés körülmények között, zsúfolt háztartásban és közösségben élt, rossz volt az orvosi ellátás, sem a lakosság, sem a döntéshozók nem voltak felkészülve egy járványra”. „Bár a világ már egy egészen más hely, mint száz éve volt, az 1918-19-es járványban életbeléptetett intézkedések hatékonysága reményt adhat arra, hogy a jelenlegi intézkedések korlátozzák a koronavírus-járvány hatását - fogalmazott *Pambuccian*. A spanyolnáthát a korai és általános izoláció szorította vissza.

A spanyolnáthát megelőző influenza-világjárvány, az 1889-es „orosznátha” idején *Robert Koch* tanítványa, *Richard Pfeiffer* azt állította, hogy azonosította a betegségért felelős baktériumot. Az úgynevezett „Pfeifferbacillus” valóban létezik (de nem baktérium), és betegséget is okoz – de nem az influenzát, hanem a később leírt *mononucleosis infectiosa* nevű kórképet.

A SPANYOLNÁTHA BUDAPESTEN

A Monarchia területén 1918 szeptemberében diagnosztizálták a spanyolnáthát, ami a járvány második, legsúlyosabb hullámával érkezett. Bár a Pesti Napló szeptember 19-i számában olvasható hír szerint *Szabó Sándor* udvari tanácsos, a főváros tisztifőorvosa úgy nyilatkozott, hogy a járvány megszűntnek tekinthető, tíz nappal később *Bódy Tivadar* polgármester már nyomatékosan felhívta a város lakóit, hogy vasutakon, villamoson csak szükség esetén utazzon, a színházakat, orfeumokat, kabarét, mozikat, vendéglőt és kávéházat, templomokat és imaházakat pedig lehetőleg ne látogassa.

1918. október 1-jén bezárták az iskolákat Budapesten, a 8 Órai Újságban pedig három nappal később azt olvashatták, hogy a városvezetés javaslatot tett a Belügyminisztériumnak arra, hogy a színházakat, a mozikat és az egyéb mulatóhelyeket is zárják be. A tárca azonban úgy vélte, „a színházaknak és mulatóhelyeknek a spanyolnátha miatt való bezárása nem multhatatlanul szükséges és a mozik is nyitva maradhatnak, de bizonyos korlátozás alá kell venni azokat”.

A lapok szerint a minisztériumi döntést a színház- és mozitulajdonosok saját üzleti érdekeik mentén lobbizták ki. 1918. október 6-án már arról tudósított a Pesti Napló, hogy bezárnak a mozik. A Magyar Mozgóképszínház Tulajdonosok Országos Szövetsége úgy döntött, hogy a nyitvatartás korlátozása miatt veszteséget termelnek, ezért október 7. és 13. között, a kormányrendelettel összhangban, zárva fognak tartani. Míg a színházak a fővárosban működtek, Temesváron a színtársulat nem tudta előadni *Bíró Lajos*: Az utolsó csók című darabját, mert a főszereplők megbetegedtek spanyolnáthában.

A Színházi Életben elviccelték a helyzetet. Nem véletlenül: a lap inkább szórakoztató PR-kiadvány volt, mint súlyos szaklap, a színháztulajdonosok pedig, akik fizetett kommunikációs felületként használták, nem szívesen mondtak volna le a bevételről. Írtak arról, hogy az idősebbik *Latabár Árpád* (*Latabár Kálmán*

Telefonos kisasszony spanyolnátha idején

id. Latabár Árpád

Czakó Gyula

és ifj. Latabár Árpád édesapja) és Czakó Gyula, a Király Színház rendezője összevesztek azon, hogy melyikük fedezte fel a spanyolnátha elleni szert. „Abban egyetértetek, hogy egyetlen gyógyszere van a divatos nyavalyának: a bor. Czakó Gyula a forralt borra esküszik, míg Latabár Árpád amellet kardoskodik, csakis a jégbehűtött borocska öli meg a spanyolnátha bacillusait (sic!). Úgy látszik, mindkettőnek igaza van, mert eddig egyikőjük sem kapta meg a betegséget. Óránként evőkanállal literes üvegbe jégbehűtött, illetve forralt bort kell tölteni, aztán poharanként meginni. A literes üvegen a következő fölírás alkalmazandó: „Belsőleg! Vigyázat: külsőleg nem használ.” Az aláírás pedig: dr. Czakó, dr. Latabár. „Minthogy ebben nem ő a hibás, / Történjék bármi, / Nem a színházat, / A spanyoljárványt kell bezárni.” (Forrás: Színházi Élet 1918. 28. szám 25. oldal)

1918. október 9-én azonban kijött a rendelet: november 3-ig minden színházban, mulatóhelyen, moziban, cirkuszban és mutatványos bódében szünetelt az előadás, és bezártak a hangversenytermek is, felfüggesztették működésüket az iskolák, a tanfolyamok, sőt a tánciskolák is, de sportmérkőzést sem tarthattak. Nem volt a városban táncmulatság, gyűlés, csoportosulás és felvonulás, de még a társasvacsorákat sem engedélyezték. A nyilvános helyek este 10-kor bezártak. Előírások vonatkoztak a közlekedési eszközökön utazók számára, továbbá az egyik oldalon kötelezően nyitott ablakokra, valamint a fertőtlenítésre.

Három hétig élt így a város. November 5-én azonban diadalmasan adta hírül a Pesti Napló: „Minden nap bemutató.” Az élet tehát visszaállt a megszokott kerékvágásba. December elején egész másképp bukkan fel a spanyolnátha a Kecskeméti Újság színházi tudósításában: „A péntek esti színházi előadás a spanyolnátha jegyében folyt le. A közönség száz torokból prűszkölte krákolta bögte bele a bacillusok milliárdjait a levegőbe. De legalább volt min szórakozni, mert a darab egy csepp (sic!) szórakozást sem nyújtott senkinek.”

Kaffka Margit (Székely Aladár felvétele)

Tragikus esemény, hogy 1918. december 1-én a spanyolnátha áldozatává vált a leghíresebb magyar író, *Kafka Margit* és 12 éves kislánya is.

A járvány harmadik hulláma Budapestet is elérte, a Pesti Hírlap 1920. február 1-jei száma arról számol be, hogy január 15. óta a fővárosi megbetegedések száma elérte a 4237 főt, a halálozásoké a 227-et. A járvány terjedése ellen ezért sürgős intézkedéseket hozott a járványügyi bizottság és a rendőrség. Minden orvos számára kötelezően előírták, hogy az influenzások házában ajtaját piros cetlivel jelöljék meg. Betiltották a tömeggyűléseket, a mozikban az előadások számát csökkentették, és csak a helyek felére engedtek jegyet árulni. Az előadások között egy órás szünetet kellett tartani, és ez alatt kiszellőztetni.

A vendéglátóhelyeken kötelezően előírták, hogy kézmosási lehetőséget kell biztosítani. A nyilvánosan is használható telefonok esetén kötelező volt a kagylóra selyempapírt erősíteni, amit használat után el kellett dobni. A bérkocsik egy részét pedig kötelezően fenn kellett tartani arra a célra, hogy orvosokat szállítsanak.

Mindezen intézkedések mellett is komoly problémát jelentett a járvány, amit több szempontból is súlyosbított az ország és lakosságának szegénysége. Ahogy arról a Budapesti Naplóban is többször írtak, 1920-ban a főváros élelmiszer ellátásában jelentős hiányok voltak, ami miatt az emberek órákat álltak sorban, hidegben, tömegben. Erre utal az alábbi néhány sor is

az idézett cikkből: „Végh János helyettes főorvos arra hívta fel a figyelmet, hogy az élelmiszereket állandóság útján lehet beszerezni, ami növeli a veszedelmet. Az elnök megjegyzi, hogy az ácsorgás megszüntetése végett a kormányt már megkérték és a kormány meg is ígérte, hogy mindent meg fog tenni az ácsorgás megszüntetésére. Ez idő szerint főleg burgonyaért és kenyérért kell állandólag állni.”

A Színészek Lapja 1920. április 15-én közölte az Országos Színészegyesület elnöke és titkára által Székesfehérvár tanácsának írt levelet, amelyben kéri, hogy a jegyekre kirótt vigalmi adó alól mentesítse a színházat: „Az az összeg, ami ezen a címen a város pénztárába befolyik a város költségvetésében se nem oszt, se nem szoroz, ellenben a társulatot oly adóval terheli meg, ami a tagokat anyagilag érzékenyen érinti. Annál is inkább okadatolt ez a kérelmünk, mert a ma uralkodó rendkívüli drágaság mellett a társulat tagjai csak a legnagyobb nélkülözések mellett képesek magukat fenntartani. Ehhez jött még a spanyoljárvány miatt beállott jövedelemcsökkenés, úgy hogy a társulatnak minden fillérré égető szüksége van, ez nála egzisztenciális kérdés és nem hihetjük, hogy Székesfehérvár városa ilyen apró szépséghibával homályosítaná el azt a ragyogó múltat, amely e tekintetben Székesfehérvár városát az ország első városai közé emeli.”

MIÉRT „SPANYOL” A NÁTHA?

A korábbi „orosznátha” onnan kapta nevét, hogy a járvány kiindulási pontjának az Orosz Birodalom részét képező Buharát (a mai Üzbegisztánban) vélték. A három évtizeddel később kirobbant világjárványt spanyolnáthának nevezi a mai napig a köznyelv, holott köztudott, hogy nem Spanyolországból indult pusztító útjára. A halálos influenza három hullámban söpört végig a világon: 1918 tavaszán egy mérsékelt járvány formájában, amelyet egy rendkívül halálos második hullám követett 1918 őszén, végül pedig 1919 elején erősödött fel újra.

Az első eseteket hivatalosan 1918 márciusában jegyezték fel az Egyesült Államokban, a Kansas állambeli Camp Funston katonai bázison. Hat héttel később a betegség már elérte a nyugati front lövészárkait Franciaországban, de Spanyolországban csak májusban jelent meg. Elnevezésének oka egy háborús félreér-

Spanyolnátha miatt ápolt betegek egy katonai kórházban

Edvard Munch: Önarckép a spanyolnátha után, 1919.

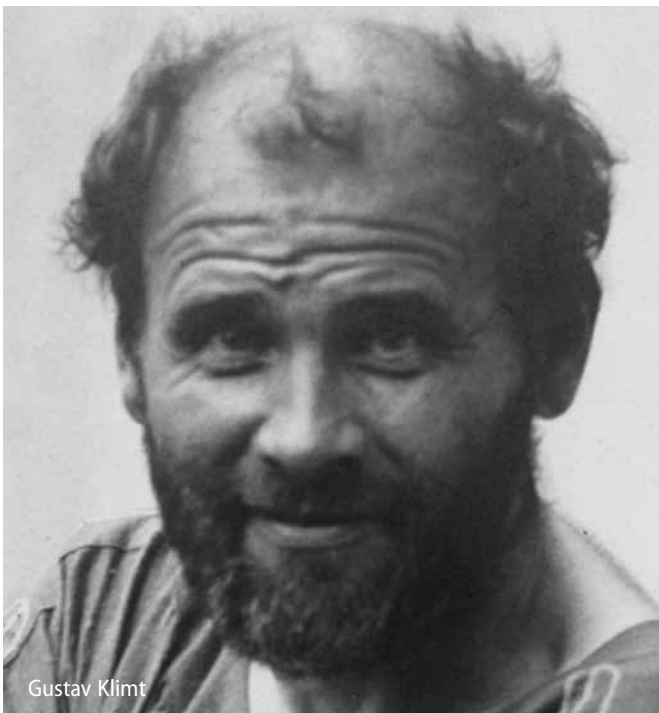
tés. A többi jelentősebb európai országgal ellentétben ugyanis Spanyolország semleges maradt az első világháborúban, így az ottani sajtó nem volt szigorú cenzúrának alávetve. Az első spanyolországi esetekről szóló beszámolók tehát megjelentek 1918 májusában a spanyol lapokban, és mivel a betegek közé tartozott

maga XIII. Alfonz király, a miniszterelnöke és számos más kormánytag is, az ország szorult helyzete kívülről is feltűnő volt.

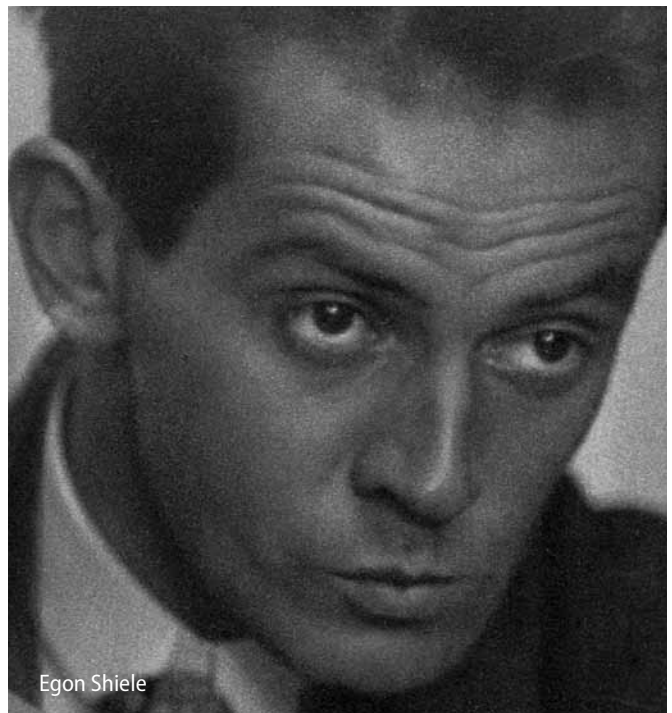
Az emberek ezáltal világszerte arra következtettek, a betegség Spanyolországból terjedt szét, e nézetet pedig a hadakozó országok propagandistái is szívtották, mivel tudták, náluk valójában hamarabb feltűnt. A harci morál fenntartása érdekében örömmel hibáztatták Spanyolországot, a név pedig megragadt a köztudatban.

A spanyolok érthető módon nem örültek a „meg-tiszteltetésnek”, és arra gyanakodtak, hogy a franciák okozták szándékosan az országukat sújtó járványt a határ túoldaláról. Itteni elnevezését a madridi Zarzuela színház egyik előadásából nyerte: a Don Juan mondáját újramesélő operett, A feledés dala népszerű része volt a Nápolyi katona (Soldado de Nápoles) című dal, amely a betegség spanyolországi nevévé vált.

Habár a járvány nem Spanyolországból indult, az ibériai ország sokat szenvedett miatta. Ugyan a 20. század elején az influenzát meglehetősen „demokratikus” betegségnak tartották – nem kímélte a gazdagokat és a nemeseket sem –, az embereknek feltűnt, hogy a „nápolyi katonának” meghatározható célcsoportjai vannak. A nagyon fiatalok és a nagyon idősek mellett a 20 és 40 közöttiek is gyakran megfertőztek, és a férfiakat jobban kedvelte a nőknél – kivételt képeztek ez alól a terhes nők, akik kimondottan nagy veszélynek voltak kitéve.

Gustav Klimt

Egon Schiele

Egon Schiele: Családom

A halálos járvány 1920-ra már csupán nyomokban volt jelen néhány helyen, és az 1918 őszi „halálos hullámhoz” képest elenyésző számú áldozatot szedett. A legvalószínűbb magyarázat erre maga az evolúció, amely a vírusok esetében rendkívül gyors ütemben figyelhető meg: a vírusnak végső soron nem áll érdekében megölni a megfertőzött gazdatestet, mivel annak halála esetén nehezebben terjedhet tovább.

A spanyolnátha-vírus leghalálosabb mutációi tehát voltaképpen a saját kihalásukat eredményezték, a leg-sikeresebben terjedő variánsok pedig azáltal találtak

újabb és újabb gazdatestekre, hogy egyre kevésbé voltak hajlamosak megölni áldozataikat. Nagy vonalban kijelenthető, hogy a spanyolnátha a sikeresebb túlélés érdekében kevésbé halálos vírussá alakult, ami az emberiség szemszögéből a járvány végét jelentette.

A spanyolnátha nem sok művészt ihletett meg. A festők közül egyedül *Edvard Munch* készített képet saját magáról. 1919-ben a festő legyőzte a halált, és súlyos betegsége után festette az *Önarckép spanyolnátha után* című képét. Lidérces, felfokozott érzelmi állapota miatt a kompozíció szinte szétzilálódik, a festő önmagát kísérteties árnyfigurának, szellemalaknak mutatja.

A spanyolnátha azonban más művészeket sem hagyott érintetlenül. 1918. február 7-én az akkor 27 éves *Egon Schiele* festőművész meglátogatta mentorát, *Gustav Klimt*-et. De ezúttal *Schiel*nek az *Allgemeines Krankenhaus*, a Bécsi Általános Kórház hullaházában kellett meglátogatnia, hogy rajzokat készítsen a neves festőről. Előző nap *Klimt* egy olyan stroke-ban halt meg, amely sok történész szerint az influenza következménye volt. *Schiele* látogatása eredményeként három kísérteties rajz készült az elhunyt *Klimt* fejéről, amelyeken az agyvérzéstől deformálódott arca látható.

Ugyanebben az évben *Schiele* elkezdett dolgozni a *Családom* című festményen, amely saját maga, felesége és leendő gyermekük portréja volt. Mintegy előre-vevítve a sorsot, a kép az élet teljes folyamatát sajátos módon egy képen ábrázolja a születéstől a halálig. De mielőtt befejezte volna a képet, hat hónapos terhes felesége influenzában meghalt. Három nappal később *Schiele* életét is elvette az influenza. ■

Gustav Klimt : Az élet és a halál

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Papp Tímea : Így birkóztak meg az 1918-as spanyoljárvánnyal a színházak. *Papageno* 2020. 03.11
2. Milyen hatással volt a világra az 1918-as spanyolnátha-járvány? *Múlt-kor* 2020.02.05